

НОВИЙ КРОК У ПІЗНАННІ ЗМІСТОВОЇ ПАЛІТРИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Кузьменко Оксана. Показчик мотивем і мотивів української соціально-побутової лірики // Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2013. – С. 126–163. – (Серія “Українська філологія: школи, постаті, проблеми”. Вип. 13)

Фольклорні показчики – важливий дослідницький інструмент фольклориста, вони не лише допомагають орієнтуватися у джерельному матеріалі (що значно полегшує наукові пошуки), але й самі по собі є багаторівневим ефективним дослідженням. Ще наприкінці XIX століття, значною мірою як результат понад столітньої активної збирацької роботи, з’явилися перші спроби систематизації нагромадженого фольклорного надбання з допомогою показчиків (один із перших успішних прикладів – “Verzeichnis der Märchentypen” фінського вченого Анті Аарне, Гельсинкі, 1910). Українські дослідники початку XX століття у руслі світових наукових тенденцій також звернулися до цієї перспективної методики (Іван Франко, Володимир Гнатюк, Іларіон Свенціцький та ін.). 1936 року Філарет Колесса у розвідці “Організація дослідчої праці над українською усною словесністю” підсумував напрацювання українських учених у розробці фольклорних показчиків і накреслив вельми амбітні плани дальшого поступу у цій царині. Однак вкрай несприятливі історичні обставини життя українського народу середини XX століття (особливо світова війна і советська окупація) спричинилися до значного сповільнення розвитку української науки, в тому числі і фольклористики. Відновлення наукових пошуків над систематизацією змісту української фольклорної традиції розпочинається лише у 1980-х роках: 1986 року Олексій Дей у монографії “Українська народна балада” подав проект “Сюжетно-тематичного каталога українських балад”, на основі якого упорядкував академічний збірник українських народних балад (Київ, 1987, 1988). Зі здобуттям незалежності України робота над укладанням фольклорних показчиків активізувалася.

Сучасний український досвід представлено різноаспектними систематизаціями різних фольклорних жанрів: “Показчик основних мотивів [фольклорних меморатів про голодомор]” Василя Сокола (2003)¹, “Сюжетно-мотивний показчик «старших» дум” Наталії Ярмоленко (2010)², низка показчиків (зокрема сюжетно-тематичний, ключових слів, інципітів) у “Частотному каталозі українського пісенного фольклору” Людмили Єфремової (2011)³ та інші.

¹ Сокол Василь. Показчик основних мотивів // Українці про голод 1932–1933. Фольклорні записи Василя Сокола. – Львів, 2003. – С. 197–202.

² Ярмоленко Наталія. Український усний героїчний епос: Динаміка традиції: Монографія. – Київ, Черкаси, 2010.

³ Єфремова Людмила. Частотний каталог українського пісенного фольклору. – Київ: Наукова думка, 2011. – Ч. 3: Показчики.

2013 року як додаток до статті “Соціально-побутові пісні в едиційній та дослідницькій практиці Філарета Колесси”¹ побачив світ “Показчик мотивом і мотивів української соціально-побутової лірики” Оксани Кузьменко². Цей структурно-семантичний за своїм типом показчик уперше в українській науці пропонує аналіз змістової палітри фольклорної традиції на умовно “найглибшому” рівні – на рівні мотиву (як найменшої неподільної змістової одиниці твору). При цьому для дослідження обрано народнопісенний матеріал, що значно складніше, ніж проза, піддається мотивному аналізу. Джерельною базою структурно-семантичної систематизації соціально-побутової лірики стали одинадцять народнопісенних збірок: від найдавніших – “Малороссийских песен” Михайла Максимовича 1827 року і “Народних пісень в записах Григорія Ількевича” (в упорядкуванні Григорія Дем’яна та Романа Кирчіва 2003 року), до сучасних – колекції польових записів фольклору українців Північної Молдови Ольги Харчишин і Надії Пастух 2005–2009 років з архівних фондів Інститут народознавства НАН України, яка відображає стан української народнопісенної традиції початку ХХІ століття як на материковій, так і пограничних етнозонах.

Показчик постав у результаті тривалих методологічних пошуків з урахуванням іноземного та українського досвіду. Виявлений мотивний фонд української соціально-побутової лірики авторка О. Кузьменко уклала в п’ять блоків за типами: 1) мотиви–дії/ситуації, 2) мотиви – психологічного стану персонажа, 3) мотиви–описи, 4) мотиви–характеристики, 5) мотиви–мовлення (поділ зроблено на основі семантичної класифікації мотивів Бориса Путилова)³. Показчик упорядковано у вигляді таблиці, колонки якої мають визначений класифікаційний параметр і рівень: 1) мотивема (тема); 2) власне мотив; 3) аломотив⁴ (варіант мотиву). Четверта колонка – “назва пісні” – містить інципіт твору, у якому зреалізований мотив.

У статті “Соціально-побутові пісні в едиційній та дослідницькій практиці Філарета Колесси” О. Кузьменко подала короткі зауваги до принципів укладання й структури показчика. Дослідниця зокрема зазначила, що у формулюванні найменувань тем та мотивів вона зверталася до досвіду Філарета Колесси. Принципи впорядкування мотивів (абеткові, цифрові, абетково-цифрові тощо) є ще одним складним методологічним і практичним питанням, яке О. Кузьменко для своєї праці вирішила шляхом запровадження наскрізної нумерації (і лише арабськими

¹ Кузьменко Оксана. Соціально-побутові пісні в едиційній та дослідницькій практиці Філарета Колесси // Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2013. – С. 111–164.

² Кузьменко Оксана. Показчик мотивом і мотивів української соціально-побутової лірики // Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2013. – С. 126–163.

³ Путилов Борис. Фольклор и народная культура. In *memoiam*. – Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. – (Серия: “Etnografica Petropolitana”, Вып. IX).

⁴ Терміни “мотифема” і “аломотив” вжито згідно з теорією Алана Дандеса. Див.: Дандис Алан. Від етичних до емічних одиниць у структурному дослідженні казок // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1995. – Т. ССXXX: Праці Секції етнографії та фольклористики. – С. 271–284.

цифрами) у межах кожного блоку мотивів (наприклад: 1. Мотиви–дії/ситуації; 1.1. Приготування до виїзду; 1.1.1. С= готується виїжджати).

У результаті кропіткого аналізу обраного народнопісенного матеріалу Оксана Кузьменко виявила й опрацювала для свого покажчика 275 мотивів. Розподіл мотивів у межах типів виглядає так:

- 1) мотиви–дії/ситуації: 21 мотивема (тема), 140 мотивів;
- 2) мотиви – психологічного стану персонажа: 8 мотивем (тем), 46 мотивів;
- 3) мотиви–описи: 2 мотивеми (теми), 12 мотивів;
- 4) мотиви–характеристики: 3 мотивеми (теми), 22 мотиви.

У типі № 5 “мотиви–мовлення” виокремлено 8 груп за формо-змістовим принципом (5.1. Діалог; 5.2. Монолог-прохання; 5.3. Монолог-питання та інші), які загалом охоплюють 55 мотивів.

Варто зауважити, що у покажчику зосереджено увагу на провідних мотивах соціально-побутової лірики, допоміжні мотиви до цієї публікації не увійшли.

Отож, “Покажчик мотивем і мотивів української соціально-побутової лірики” Оксани Кузьменко – перша спроба заглянути “у саму глибину” змістового моря українського фольклору, виконана шляхом ретельного студіювання фольклорного тексту на рівні найпростішої оповідної одиниці – мотиву. Комплексне (не вибіркове) представлення основних тем і мотивів в українській соціально-побутовій ліриці, вважаємо, є вагомим кроком у реалізації завдання, яке окреслив Філарет Колесса – “відповісти на питання, що уявляє собою українська словесність, який її зміст, який обсяг...”¹.

Орієнтування у реальному змістовому полі фольклорної традиції, яке пропонує праця О. Кузьменко, – це також перший присутній крок у напрямі предметного дослідження історичної поетики фольклору, що набуває особливої вагомості у вимірі сучасного надзвичайно динамічного розвитку масової усної культури та глобалізаційних впливів на традиційний “модус мислення середовища”, на жанрово-тематичний склад та фольклорне сюжетотворення.

Методологічні напрацювання Оксани Кузьменко у покажчику мотивем і мотивів української соціально-побутової лірики, сподіваємося, стануть поштовхом до подібної систематизаційної праці над іншими пластами і жанрами українського фольклору².

Соломія МАЗУР

магістр фольклористики,

аспірантка Кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси

Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Колесса Філарет. Організація дослідчої праці над українською усною словесністю // Ф. М. Колесса про дослідження фольклору / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Софії Грици // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1966. – № 4. – С. 75.

² Тут варто зазначити, що систематизаційний досвід О. Кузьменко було використано у процесі розбудови спеціальної бази даних для електронного архівування українського фольклору – “Електронний архів українського фольклору” (<https://folklore-archive.org.ua>). Покажчик мотивів зокрема стане одним із елементів пошукової програми для систематизації фольклорного матеріалів – що вже сьогодні на практичному рівні доводить універсальність і перспективність методики покажчиків.